

Psykolog & Specialistpsykolog

> Syftet med detta dokument är att beskriva yrkena psykolog och specialistpsykolog.

Inledningsvis följer en text som beskriver psykologens kompetens och nyttan med denna kompetens såväl inom som utanför hälso- och sjukvården.

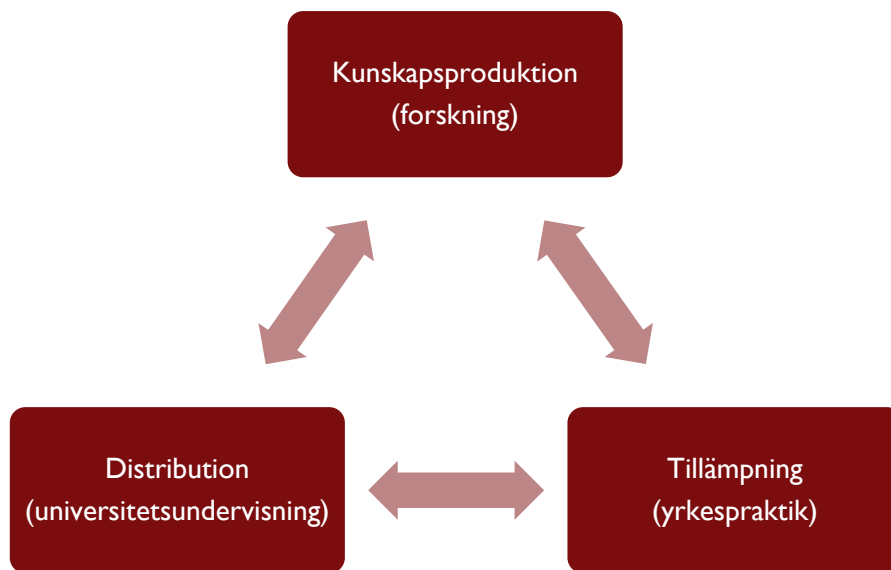
Psykologutbildningen i Sverige är en 5-årig yrkesutbildning på mastersnivå. Efter psykologexamen skall en tjänstgöringspraktik (PTP) genomföras under ett års tid. PTP-psykologen arbetar då under eget yrkesansvar och under handledning. Därefter kan ansökan om psykologlegitimation göras.

Därefter följer en text som beskriver vad en specialistpsykolog är, vilket ansvar denne kan axla, de krav som ställs för att bli specialistpsykolog, samt den process som leder fram till behörighet som specialist.

› Psykologi och psykologisk verksamhet

Vad en psykolog är definieras utifrån två synvinklar. Den ena synvinkeln utgör professionens egen beskrivning av ämnet psykologi med utgångspunkt i forskning och teori (kunskapsområde) samt hur denna kunskap används tillämpande (kompetensområde). Den andra synvinkeln utgör de behov som samhället, verksamheter och individer har av psykologiska insatser, såsom exempelvis psykologisk behandling. Det är i gränssnittet mellan å ena sidan de krav som ställs och de behov som finns hos samhället och å andra sidan innehållet i ämnet psykologi, som psykologyrkets särart och kompetens emanerar.

Utvecklingen av kunskapsområdet psykologi sker framför allt inom forskningen. Vid tillämpningen av psykologisk kunskap sker ytterligare en typ av kunskapsutveckling. Psykologens kompetens bygger således både på den kunskap som utvecklas genom teori och forskning och den kunskap som utvecklas genom tillämpning, se figur 1. Forskning och beprövad erfarenhet befruktar varandra ömsesidigt och denna kunskap förmedlas till de blivande psykologerna av utbildningsgivarna på universiteten. I figur 1 sker ett ömsesidigt samspel och utbyte mellan dessa tre arenor vilka utgör oskiljaktiga delar av professionens väsen: produktion av psykologi (forskning), distribution av psykologi (universitetsutbildning), tillämpning av psykologi (yrkespraktik)¹.

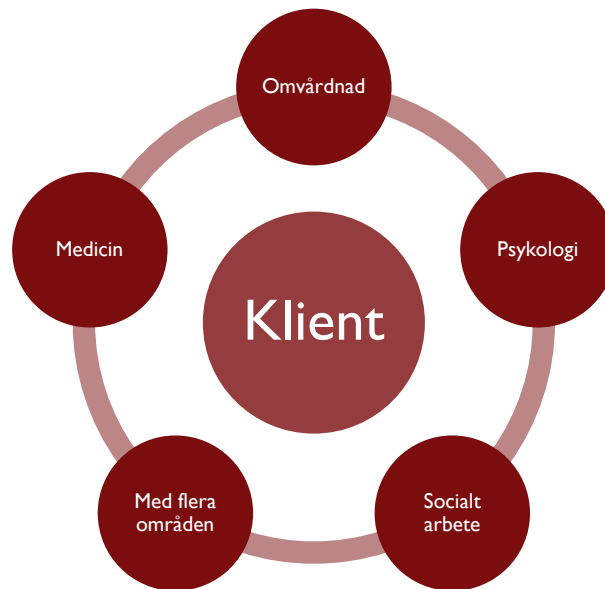

Figur 1: professionens väsen utgår från tre arenor utan inbördes rangordning vad gäller relevans; var och en av arenorna erhåller input från och påverkar de bägge andra arenorna.

Psykologens verksamhet befinner sig i ett sammanhang där befolkningens behov och andra professioners verksamheter bildar en helhet där psykologin utgör en viktig del, se Figur 2. För att befolkningen ska få bästa möjliga hjälp av professionerna krävs gynnsam organisation och gott ledarskap, tydliga roller, goda samarbeten och hög grad av autonomi vad gäller beslut inom det egna yrkesområdet. Psykologens kompetens utgörs av den praktiska tillämpningen av psykologins

¹ Fritt efter Brante, T. (2009). Vad är en profession? Teoretiska ansatser och definitioner. I L. Maria (Red.), *Vetenskap för profession* (s. 15–34). Högskolan i Borås.

kunskapsområde i samhällets och befolkningens tjänst, inte sällan i samarbete med andra professioner.

Figur 2: psykologins kompetensområde blir ytterligare definierad vid en jämförelse med andra yrkens kompetensområden med vilka psykologin också behöver samverka, samt vid beaktandet av de reella behov som befolkningen och verksamheterna har.

› **Psykologins kunskapsområde**

Många professioner, däribland samtliga legitimationsyrken i svensk hälso- och sjukvård, bygger på ett kunskapsområde som är huvudämnet² i den akademiska examen som ligger till grund för yrket i fråga. Huvudämnet är det akademiska ämne som examineras på yrkesutbildningen och som utgör en betydande del av den totala undervisningen. I psykologens fall är huvudämnet psykologi. Därutöver ingår forskningsmetod och examensuppsats av varierande nivå i utbildningarna för dessa yrken, samt ofta ytterligare ämnen som inte utgör huvudämnet, men som yrkesgruppen bedöms behöva förkovra sig i, i psykologens fall bland annat statistik, juridik och sociologi.

Det kan vara en utmaning att beskriva ett ämne med vardagliga ord och med så få ord som möjligt. Samtidigt kan det finnas en pedagogisk poäng att göra det, exempelvis när man ska diskutera likheter och skillnader mellan olika ämnen.

Psykologin som **kunskapsområde** kan kortfattat beskrivas som det vetenskapliga studiet av mänskliga beteenden, tankar, känslor, upplevelser och relationer.

Med enkelheten som utgångspunkt går det att fördjupa beskrivningen av ämnet på ett stort antal olika sätt. Psykologin ansluter sig till en rad idétraditioner med olika ursprung och utveckling, där olika perspektiv på psykologisk utveckling (exempelvis ”nature” kontra ”nurture”) kompletteras med interaktionistiska teorier. De forskningsbaserade ämnen som ingår i kunskapsområdet förändras alltså över tid. Beteenden, tankar och känslor kan studeras var och en för sig men även

². Observera att detta inte innebär att yrkesgruppen ifråga ”äger” kunskapsområdet.

i samspel med varandra, något som ger olika typ av skärpedjup i de teorier som skapas utifrån studierna. De kan studeras med utgångspunkt i kroppen/biologin, i den mellanmännsliga dialogen, deras funktion i kontexten, eller med en kulturell och sociologisk utgångspunkt.

Exempel på områden inom psykologin som lärs ut på psykologprogrammet:
(Uppsala universitet 2016)

- › Kognitions- och inlärningspsykologi
- › Utvecklingspsykologi
- › Personlighetspsykologi
- › Biologisk psykologi
- › Perceptionspsykologi
- › Socialpsykologi
- › Gruppsykologi
- › Psykiatri/psykopatologi
- › Klinisk psykologi med psykodynamisk inriktning
- › Klinisk psykologi med kognitiv beteendeterapeutisk inriktning
- › Psykoterapi med teoretisk fördjupning
- › Hälsopsykologi och beteendemedicin
- › Människa och miljö
- › Arbets- och organisationspsykologi

› **Psykologins kompetensområde**

En yrkesutbildning lär naturligtvis inte enbart ut kunskapsområdet, utan tränar också de blivande yrkespersonerna att använda kunskapen för att tjäna befolkningen och samhället. Detta **kompetensområde** kan också med fördel beskrivas med ”vanliga ord”. En fördel är att det ger en bra utgångspunkt man ska diskutera likheter och skillnader mellan olika professioners kompetenser.

Psykologin som **kompetensområde** kan kortfattat beskrivas som arbetet med att göra bedömningar och analyser, åstadkomma förändring, åstadkomma ökad acceptans, åstadkomma nya förhållningssätt och åstadkomma ny förståelse, gällande: beteenden, tankar, känslor, upplevelser och relationer, hos individer, familjer, grupper och organisationer, samt att utveckla och förmedla kunskapsområdet.

I praktiken innebär det att psykologen:

- › gör bedömningar inklusive diagnostik, samt genomför psykologiska utredningar, för individer och organisationer.
- › arbetar med psykologisk behandling, exempelvis psykoterapi.
- › arbetar hälsofrämjande och förebyggande.
- › genomför förändrings- och utvecklingsarbete för grupper, familjer och organisationer.
- › gör utvärderingar av egna och andras insatser.
- › ger utbildningar, konsultationer och handledning, samt arbetar med metodutveckling och forskning.

Verksamhetsfält där psykologer arbetar:

Psykologer arbetar inom en rad olika verksamhetsfält och efterfrågas i fler och fler områden i samhället.

- › Mödra- och barnhälsovård
- › Annan hälsovård
- › Primärvård
- › Specialistpsykiatri, barn/ungdom och vuxna
- › Somatisk vård
- › Beroende- och missbruksvård
- › Rättpsykiatrisk vård
- › Arbetsförmedling
- › Organisationsutveckling
- › Ledarskapsutveckling
- › Skola/elevhälsa
- › Socialtjänst
- › Kriminalvård
- › Företagshälsovård
- › Rekrytering
- › Försvarsmakten
- › Idrottsvärlden

› Specialistpsykologen

En legitimerad psykolog har en generalistutbildning i psykologyrket något som således i Sverige lärs ut på psykologprogrammen. De olika områdena inom psykologin växer och omvärderas. Precis som för många andra professioner är det omöjligt att vara expert inom alla fält i kunskapsområdet. En fördjupad expertis inom något av psykologins fält kräver en specialisering. Specialistutbildningen låter psykologen välja en avgränsning av generalistutbildningen och bli specialkompetent inom det fältet. Specialiseringen leder fram till ny kompetens och ska också leda till nya ansvarsområden för den som anställs på en specialisttjänst. Samtidigt innebär psykologutbildningen att specialistpsykologen har en unik bredd i sin kompetens. Specialisering i den bemärkelse som här avhandlas förutsätter alltså en generalistutbildning som bas, utifrån vilken specialiseringen sker. Detta är **den ena aspekten** av specialisering.

Den andra aspekten är att specialistutbildningen i än högre grad än yrkesutbildningen tränar psykologen att lösa svårare och mer komplexa uppgifter i en verksamhet. Specialiseringen har alltså en tyngdpunkt inom det tillämpade fältet, se Figur 1. Inom fältet kunskapsproduktion i samma figur, kan motsvarande fördjupade kompetens sägas inledas med disputationen. I vissa fall innebär detta att specialistpsykologen skaffar kompetens som i än högre grad närmar sig andra professioners specialisering inom samma verksamhetsfält. Anledningen är att verksamhetsområdet har särpräglade problem som ska lösas delvis oavsett de professioner som verkar inom det.

En tredje aspekt av specialiseringen har att göra med yrkeserfarenhet. Den som har lång yrkeserfarenhet kan i högre grad bidra med stöd och råd till yngre kolleger och till andra yrkesgrupper samt med att utveckla verksamheten. Den nyutbildade specialistpsykologen har bakom sig åtminstone en 5-årig grundutbildning, ett PTP-år och en 5-årsperiod för att uppfylla kraven för specialistbehörighet. Yrkespersonen med både generalist- och specialistutbildning har under en längre tid tränat sig i att agera med vetenskaplig kunskap som bas och med en hög grad av professionell integritet, yrkesmässig autonomi och etisk medvetenhet. Vid en jämförelse mellan en specialistpsykolog och en legitimerad psykolog som har lång yrkeserfarenhet, har den förstnämnde skaffat sig en fördjupad kompetens inom ett fält, har genomfört en specialistutbildning som är relativt likvärdig nationellt samt kontrollerats av ett större antal examinatorer och handledare under den totala utbildningstiden.

En fjärde aspekt är att den erfarna specialistpsykologen, det vill säga en med betydande yrkeserfarenhet som specialist, kommer att inta en senior ställning inom yrket. Detta senioritetsansvar berör bland annat yrkets ställning i samhället. Som ovan nämnts innefattar det också olika former av stöd till kollegor, medverkan i deras yrkesträning som mentor, handledare eller lärare, men också att vid behov kunna verka för yrkets autonomi i förhållande till andra yrkesgrupper, arbetsgivare och reglerande myndigheter. Observera att sådant ansvar ibland också bedöms utifrån personlig lämplighet, varför också legitimerade psykologer med lång yrkeserfarenhet, men som inte är specialister, kan ges ett senioritetsansvar. Samtidigt är det viktigt att komma ihåg att den som gått specialistutbildningen har skaffat sig en formell specialistkompetens och är därför också behörig att arbeta på en specialistbefattning.

Sammanfattning

Att vara specialistpsykolog innebär:

- › Att det finns en psykologutbildning som bas utifrån vilken specialiseringen sker;
- › Specialiseringen fördjupar kompetensen inom ett avgränsat fält;
- › Specialiseringen utökar kunskap, kompetens och förhållningssätt inom ett (eller ett par) verksamhetsfält, med syftet att kunna axla ansvarsområden på en ännu mer avancerad nivå;
- › Specialiseringen innebär implicit längre yrkeserfarenhet som har utvecklats inom ramen för en kontrollerad utbildningsgång som är avsedd att passa verksamheternas behov och som är avsedd att vara nationellt jämbördig;
- › Den erfarna specialisten har ökad förmåga att utöva senioritet och verka för yrkets reproduktion och autonomi.

› Verksamhetsnyttan med specialistutbildade psykologer

Kombinationen av generalist- och specialistkunskap inom samma kunskapsområde låter yrkesutövaren effektivare kunna **kommunicera** med yrkesutövare inom andra specialiteter. En specialistpsykolog i psykiatri och en specialistpsykolog inom elevhälsan har en gemensam kunskapsbas att utgå ifrån när de ska samarbeta, liksom en kirurg och en medicinare har det när de ska kommunicera och samarbeta. Specialistpsykologen kan också göra **kvalificerade differentialdiagnostiska³ överväganden** i förhållande till sitt specialistområde. Det handlar om kompetensen att tillsammans med klienter, patienter eller uppdragsgivare i komplicerade situationer kunna utarbeta avgränsade problemformuleringar som det går att arbeta med. Det handlar vidare om att kunna särskilja problemställningar, att avgöra om det är för den ena, eller för den andra, eller för bägge, eller rentav för ingen av problemställningarna som insatser skall riktas. Kombinationen av generalist- och specialistkunskap leder också till en **högre grad av överblick och helhetssyn** inom verksamhetsfältet och angränsande fält med vilka samarbeten ofta sker. Denna helhetssyn ska innebära en respekt och förståelse för andra professioners kompetens och bidrag till helheten.

De ovan nämnda aspekterna kommunikation/samverkan, differentiellt tänkande och helhetssyn, som präglar specialistens kompetens, innebär bland annat att specialistpsykologen:

- › har en ännu mer fördjupad kompetens att genomföra individanpassad och högkvalitativ planering av insatser, med sammanvägning av klientens önskemål, aktuell forskning, och i förekommande fall insatser av andra professioner och andra verksamheter;
- › i än högre grad ser när den egna kunskapen och metodiken inte passar in utifrån klientens behov och problemformulering och därför remitterar vidare till annan specialist;

³ Termen ”differentialdiagnostisk kompetens” används här i bred bemärkelse och avser kvalificerat bedömningsarbete inte bara inom hälso- och sjukvård utan även inom pedagogisk samt arbetslivsinriktad och organisationsverksamhet.

- › har en ännu mer fördjupad kompetens att kunna avgöra om protokoll och manualer ska följas eller om anpassningar ska göras, när det unika fallet och den unika kontexten ställer idiosynkratiska frågor och krav;
- › kan axla ett mer övergripande ansvar beträffande handledning, metodutveckling, kvalitetssäkring och implementering av psykologiska insatser

› **Specialistpsykolog och psykolog med psykologiskt ledningsansvar (PLA)**

I specialistrollen ligger ett särskilt ansvar att utveckla verksamhetsfältet, i synnerhet om man är anställd på en specialisttjänst. Specialistpsykologen har alltså på ett eller annat sätt en ledarroll. Kombinationen av generalistisk kunskap och specialiserad kunskap ger legitimitet åt denna ökande grad av ansvar.

Specialistpsykologen som har en specialisttjänst arbetar med direkta psykologuppgifter men på en högre ansvarsnivå jämfört med den som har en tjänst som legitimerad psykolog, medan den som har ett psykologiskt ledningsansvar arbetar övergripande för hela verksamheten.

Lämpliga ansvarsområden för **specialistpsykologen som har en specialisttjänst** kan vara att utföra såväl bedömningar och utredningar som insatser och åtgärder vid **svårare och mer komplicerade ärenden**, samt göra **second opinions**. Specialistpsykologen kan lämpligen anförtros att ge **handledning, konsultation, rådgivning och utbildning** inom sitt specialistområde. Vidare kan specialistpsykologen **implementera** evidensbaserade metoder och förhållningssätt, **rutiner** för utvärderingar och annat som verksamheten fattat beslut om.

En psykolog som har funktionen **psykologiskt ledningsansvarig, PLA**, arbetar med att fullgöra enskilda ledningsuppgifter gällande psykologiska insatser i en viss verksamhet; det kan exempelvis röra sig om verksamhetsnivå, divisionsnivå, förvaltningsnivå, regionnivå, eller dylikt. PLA bör utgöra en del av verksamhetens ledningsstruktur och ansvarar för utveckling, kvalitetssäkring och rutiner för och implementering av psykologiska metoder och insatser inom hela verksamheten. Den med PLA kan lämpligen utses att ha ansvar för att hämta in ny forskning och nationella och internationella riktlinjer och andra nyheter till verksamheten, för vidare planering och beslut. Verksamhetschefen som är högst ansvarig för verksamheten, bland annat inkluderande ekonomi och personalförsörjning, har alltid det samlande ledningsansvaret för den totala verksamheten.

I **Bilaga** återfinns en sammanfattande beskrivning av lämpliga ansvarsområden för specialistpsykologen och för psykolog med psykologiskt ledningsansvar.

› **Att bli specialistpsykolog**

Idag är det Sveriges Psykologförbund som ackrediterar specialistutbildningar och utfärdar intyg om specialistbehörighet. Specialistutbildningen kan påbörjas när psykologen erhållit yrkeslegitimation. Den blivande STP-psykologen förbereder sig genom att ta kontakt med en mentor, en erfaren specialistpsykolog, inom det valda verksamhetsfältet för att få hjälp att göra en studieplan. För att specialistutbildningen ska bli godkänd krävs under minst 5 års tid en pågående

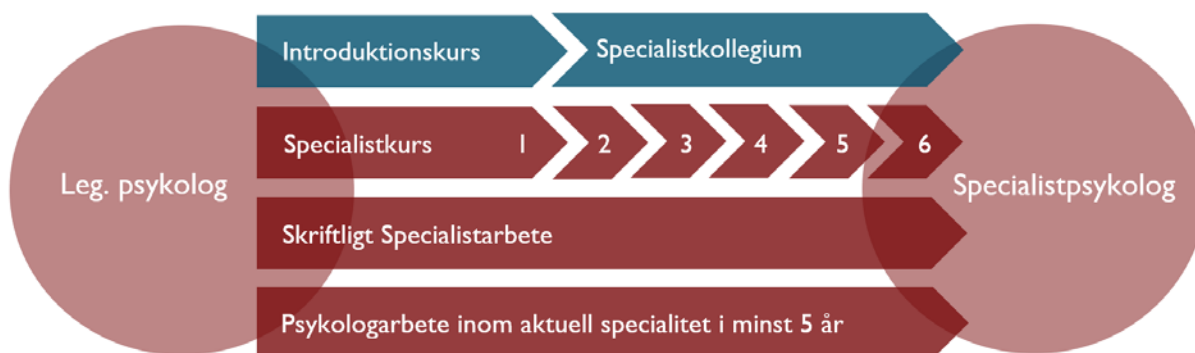
yrikesutövning som psykolog i verksamhet som har relevans för specialiteten (i dagsläget minst 30% av heltid). De olika momenten i utbildningen presenteras med fetstil i följande stycke.

När studieplan och ansökan till Psykologförbundets specialistkansli är godkänd kan specialistutbildningen med fördel inledas med **Introduktionskursen**. Den är gemensam för samtliga specialiteter och avhandlar professionsteori, juridik och etik. Så tidigt som möjligt, i anslutning till Introduktionskursen, inleds deltagande i **Specialistkollegium**. Specialistkollegium är också gemensamt för samtliga specialiteter och i detta kollegium skall STP-psykologer under en 3-årsperiod träffas för att på ett konkret plan utveckla den egna blivande specialistrollen. Ett **skriftligt specialistarbete** ska författas. Kravet på detta arbete är att det ska utgöra ett kunskapstillskott för psykologers yrkesutövning inom vald specialitet och tillämpningsområde. Under utbildningsgången ska minst **sex specialistkurser** genomföras. Av dessa ska **minst fyra tillföra fördjupande kunskaper** inom specialiteten, och **högst två kan vara så kallade breddkurser**.

Samtliga utbildningsmoment, bortsett från Introduktionskurs och Specialistkollegium, ska vara genomförda under en 10-årsperiod. Om man under pågående utbildning vill byta specialitet, eller om man vill tillägna sig ytterligare en specialitet, kan man tillgodoräkna sig introduktionskurs och specialistkollegium. Fullgjorda kurskrav tillsammans med yrkesverksamhet som psykolog inom relevant tillämpningsområde, fem år efter utbildningsstart, ger rätt att hos Sveriges Psykologförbund ansöka om behörighet som specialistpsykolog inom vald specialitet. Ansökan om behörighet görs när samtliga moment är genomförda och godkända.

Specialistbehörighet ges i dag inom tio specialiteter:

- › Arbets- och organisationspsykologi
- › Pedagogisk psykologi
- › Psykoterapi
- › Neuropsykologi
- › Klinisk vuxenpsykologi
- › Klinisk barn- och ungdomspsykologi
- › Hälsopsykologi
- › Beroendepsykologi
- › Funktionshindrens psykologi
- › Forensisk psykologi

Figur 3: schematisk bild över specialistutbildningen för psykologer 2018

› Bilaga

Beskrivning av lämpliga ansvarsområden för specialistpsykolog som innehar en specialisttjänst och psykolog med psykologiskt ledningsansvar (PLA) är avsedda att utgöra exempel till stöd för psykologer, chefer, HR med flera. Beskrivningen är förankrad i vår kännedom om tjänster runt om i landet. Motsvarigheten till PLA har varierande benämningar (exempelvis specialistpsykolog med funktionsansvar, PLU = Psykologiskt Lednings- och utvecklingsansvar, och dylikt).

Specialistpsykolog med specialisttjänst

Ansvara för svåra ärenden, handledning och konsultation, utbildning, utveckling.

Exempel på ansvarsområden kan vara:

- › bedömning och utredning vid svåra och komplicerade ärenden
- › second opinion
- › psykologisk behandling och andra psykologiska insatser vid svåra och komplicerade ärenden
- › handledning, rådgivning, konsultation, utbildning
- › implementering av aktuella metoder och förhållningssätt
- › medverka till att psykologins kunskapsområde harmoniserar med övriga kunskapsområde på arbetsplatsen

Psykolog med Psykologiskt Ledningsansvar (PLA)

Fullgöra enskilda ledningsuppgifter⁴ gällande psykologiska insatser. PLA utgör en del av verksamhetens ledningsstruktur och ansvarar för utveckling, kvalitetssäkring och implementering av psykologins kunskapsområde inom hela verksamheten. En med PLA kan verka på olika nivåer: verksamhetsnivå, divisionsnivå, förvaltningsnivå, regionnivå, eller dylikt.

Exempel på ansvarsområden kan vara:

- › kvalitetssäkring av psykologiska insatser och metoder
- › rutiner vid uppföljningar och utvärderingar
- › rutiner vid metodutveckling
- › bevaka ny forskning och nya riktlinjer såväl nationellt som internationellt
- › planering av implementeringen av beslutade insatser enligt punkten ovan
- › utveckla patientsäkerhetsarbetet vid psykologiska insatser
- › rådgivning kring professionella och etiska frågeställningar
- › verka för att psykologins kunskapsområde harmoniserar med övriga kunskapsområden i verksamheten

⁴ Hälso- och sjukvårdsförordningen 4 kap 5 §.